М30

3657р

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

МАРУСИК Костянтин Олександрович

УДК [323.25:323.39](47+57)«195/196»

РОЛЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ОНОВЛЕННІ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В ПЕРІОД ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ»

23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2013

9641

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор **Ротар Наталія Юріївна**, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, професор кафедри політології та державного управління.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор **Щедрова Галина Петрівна**, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, проректор з науково-педагогічної роботи, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин;

кандидат політичних наук, доцент **Балабан Ростислав Валерійович**, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, старший науковий співробітник відділу теоретичних і прикладних проблем політології.

Захист відбудеться «25» жовтня 2013 року об 11 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «24» вересня 2013 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради **В.Л.Савельєв**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Україна увійшла в третє тисячоліття як незалежна, демократична європейська держава. Сучасні євроінтеграційні прагнення України визначаються як геополітичним статусом, так і науковими, культурними, духовними здобутками. Проте, маючи високий рівень освіти й науки, потужний потенціал інтелектуалів, Україна у політичному й економічному вимірі залишається позаду навіть деяких посткомуністичних країн.

В умовах політичної модернізації кожен народ, зокрема й український, покладає чималі сподівання на інтелектуальну частину суспільства – інтелігенцію. Сьогодні українська інтелігенція все активніше включається у державотворчі процеси, що відбуваються на теренах країни, адже інтелігенція виступає основним суб'єктом суспільно-політичних перетворень, виконуючи роль ініціатора та носія політичних змін. Традиційно, інтелігенція не є однорідною: частина інтелігенції поповнює ряди правлячої еліти, отримуючи за це чимало суттєвих привілеїв, водночас втрачає деякі морально-етичні характеристики, друга – найбільш значима її частина, не знайшовши місця у тій чи іншій новій системі соціальних відносин, опиняється на периферії суспільного життя, третя – наполегливо й послідовно виступає за ліберально-демократичні перетворення. Трансформаційні процеси в сучасній Україні зумовлюють потребу у формуванні інтелігенції нового типу, спроможної працювати в інтересах країни, відповідати завданням її економічного, соціального, політичного й духовного розвитку.

Отже, серед актуальних проблем політичної теорії і практики вагоме місце займає питання дослідження місця і ролі інтелігенції у політичному житті суспільства, зокрема в оновленні політичного режиму у період хрущовської «відлиги». Варто зазначити, що окреслена проблема не є новою для суспільних наук, адже окремі її аспекти знайшли відображення у працях істориків, соціологів, філософів, культурологів, і, певною мірою, політологів. Проте у процесі побудови демократичної правової держави питання ролі інтелігенції у політичному житті суспільства, її відносини з владою набули нового звучання, повертаються до нас новими, ще недостатньо дослідженими гранями. З кожним днем усе чіткіше окреслюється значення інтелігенції як невід'ємного елементу політичного життя суспільства, адже саме інтелігенція здійснює безпосередній вплив на його морально-духовний клімат.

На наш погляд, у такому ракурсі феномен ролі і місця інтелігенції у політичному житті суспільства досліджений недостатньо. Отже, не претендуючи на повний аналіз усіх існуючих з даної проблеми точок зору, автор зосередив увагу на розгляді процесу формування інтелігенції та ролі, яку вона відіграла в оновленні політичного режиму радянського суспільства в окреслений період.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у рамках комплексної наукової теми «Суспільно-політичні проблеми сучасних міжнародних відносин» (номер державної реєстрації 0112U000318), що розробляється кафедрою міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 3 від 29 квітня 2010 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є здійснення комплексного політологічного дослідження ролі та функцій інтелігенції, які вона виконувала у процесі оновлення політичного режиму в СРСР у період десталінізації. Окреслена мета зумовила постановку і вирішення таких дослідницьких **завдань**:

- визначити методологічні принципи вивчення ролі інтелігенції в політичному процесі;
- проаналізувати особливості суспільно-політичних процесів у другій половині 40-х – на початку 50-х років XX ст.;
- охарактеризувати політизацію статусу інтелігенції в період десталінізації;
- розкрити характер інтеграції інтелігенції у забезпеченні функціонування політичного режиму М. Хрущова;
- простежити трансформацію механізмів контролю влади за політичною діяльністю інтелігенції;
- визначити особливості та наслідки еволюції базової форми протестної політичної участі інтелігенції;
- охарактеризувати інакомислення як джерело протестної моделі політичної участі інтелігенції.

Об'єктом дослідження є процеси оновлення політичного режиму в СРСР в період хрущовської «відлиги».

Предмет дослідження – роль інтелігенції в оновленні змісту, суті та функцій політичного режиму в СРСР.

Хронологічні межі дослідження зумовлені визначенням ролі інтелігенції у політичному процесі в період обмеженої лібералізації суспільно-політичного життя в СРСР, що охоплює 1950-1960 рр. Нижня межа окреслює період, пов'язаний зі смертю Сталіна, який започаткував хрущовську «відлигу», верхня – визначає, що можливість співробітництва інтелігенції і влади у демократичних перетвореннях сталінської моделі соціалізму вичерпала себе. До того часу визначилися основні ідейні течії серед представників інтелігенції, консолідувалися владні структури, завершилися реформи, що спонукали до зміни ролі інтелігенції у політичних процесах.

Методи дослідження. Багатогранність досліджуваної проблеми зумовила необхідність застосування міждисциплінарного підходу.

В основу підходів і методів покладено методологічні принципи наукової об'єктивності та системності, сходження від абстрактного до конкретного, раціональності наукового пошуку.

Методологічною основою дисертаційного дослідження стала сукупність загальнонаукових та спеціальних методів політичної науки, що забезпечило комплексний підхід до проблеми виявлення базових умов для трансформації політичних поглядів інтелігенції у період обмеженої лібералізації суспільно-політичного життя у радянську добу. Використання системного підходу орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта й тих механізмів, що її забезпечують, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх у єдину теоретичну конструкцію. Застосування структурно-функціонального підходу у дослідженні ролі інтелігенції у політичних процесах у постсталінський період дало можливість глибше осягнути сутність і характер особливості трансформаційних процесів у середовищі радянської інтелігенції в окреслений період, проаналізувати механізми відносин інтелігенції і влади.

У межах зазначених підходів використано низку методів дослідження. Так, метод аналізу допоміг опрацювати чимало архівних документів і опублікованих матеріалів, що наочно підтвердили суперечливість і неоднозначність ролі інтелігенції у політичних процесах. Метод синтезу сприяв поєднанню окремих фрагментів одержаної інформації у єдине ціле. Контент-аналіз був використаний з метою визначення основних питань і проблем трансформації політичних настроїв радянської інтелігенції, зокрема у її відносинах із владою шляхом виявлення у документах партійних органів ключових культурологічних термінів. Проблемно-хронологічний метод дав можливість простежити досліджувані процеси в історичній ретроспективі. Статистичний метод допоміг осмислити інформацію емпіричного характеру та опрацювати дані, що відображали якісний склад інтелігенції. Історичний підхід дозволив автору пов'язати воєдино минуле і сьогодення, виявити найбільш характерні тенденції та перспективи реального впливу інтелігенції на процеси суспільно-політичного розвитку. При вивченні світогляду представників творчої, освітньої і наукової інтелігенції використовувалися методи порівняння, індукції та дедукції.

Наукова новизна результатів дослідження визначається сукупністю поставлених завдань та засобами їх розв`язання і конкретизується такими положеннями:

Уперше:

– обгрунтовано, що контроль за суспільно-політичною діяльністю інтелігенції в досліджуваний період здійснювався як в інституційних, так і позаінституційних формах, серед яких найчастіше використовувалася форма ідеологічних кампаній. В системі радянського політичного

управління ідеологічні кампанії проти інтелігенції мали: неофіційний характер, що поєднувався з офіційними наслідками для інтелігенції; нерегулярний характер – ініціювання режимом чергової ідеологічної кампанії виявлялося зовсім несподіваним для сучасників; масовий характер, що забезпечувався мобілізацією усього наукового співтовариства; тенденцію до перманентної зміни ролей між «гонителями» та «переслідуваними»; на меті обов'язкове створення образу ворога, який використовувався політичним режимом як інструмент знищення чи залякування ворогів і незручних режимові представників інтелігенції та, як повсякденний інструмент реалізації політичного контролю і управління народом через маніпулювання інтелігенцією;

– доведено, що інтелігенція, в силу властивої їй внутрішньої суперечливості, є потенційним і найбільш рішучим носієм потужних протестних настроїв. Зважаючи на те, що цінності, які поширювалися частиною радянської інтелігенції, випереджали політичний час, вони, відповідно, детермінували трансформацію політичної культури та політичної системи радянського суспільства;

– встановлено, що особливості використання протестної моделі політичної участі інтелігенції визначаються змістом радянського політичного дискурсу, концентрацією протестних політичних орієнтацій переважно в середовищі інтелігенції та фактичним поступовим нівелюванням статусу інтелігенції як суспільно значимої страти. Реалізація інтелігенцією протестної моделі політичної участі у формі дисидентства зафіксувала: по-перше, неможливість формування ефективної протестної моделі політичної участі на рівні однієї суспільної страти; по-друге, виразно окреслила залежність ефективності протестних виступів від ідеології політичного режиму; по-третє, досвід використання протестних форм політичної участі, здобутий інтелігенцією в дисидентському русі, засвідчив, що за потреби протестний потенціал інтелігенції можна вкладати в рамки сценарію, спроектованого відповідно до інтересів та цілей влади.

Поглиблено:

– зміст основних характеристик політичного режиму в СРСР у 1940-1960-ті роки, зокрема щодо визначення місця інтелігенції в системі відносин *влада–суспільство*;

– розуміння механізмів впливу політичного режиму на суспільно-політичну роль інтелігенції в період десталінізації, що здійснювався у вигляді не тотального, а ідеологічного контролю за її діяльністю (Комісія з питань ідеології, культури та міжнародних партійних зв'язків ЦК КПРС, згодом – Ідеологічна комісія ЦК КПРС).

Набули подальшого розвитку:

– положення сучасної політичної науки щодо необхідності використання в дослідженнях інтелігенції постмодерністського розуміння

політичної реальності, коли майже кожне явище реальності сприймається як певний суспільний феномен, що є продуктом часу і випадковості;

– ідеї про конструктивну роль інтелігенції як каталізатора суспільних протестних настроїв в умовах недемократичного політичного режиму.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості застосування їх у навчальній, науковій та політичній сферах. Розроблені в процесі дисертаційного дослідження висновки, положення і практичні рекомендації можуть бути використані під час подальшого аналізу та прогнозування впливу інтелігенції на суспільно-політичний розвиток в Україні як на регіональному, так і державному рівнях. Основні положення та висновки дослідження можуть бути використані зацікавленими суб'єктами політичної і громадської діяльності; при розробці та викладанні курсів для студентів гуманітарного профілю, що навчаються за спеціальностями «Політологія», «Культурологія», «Державне управління», «Зв'язки з громадськістю». Крім того, результати дослідження можуть слугувати методологічною основою при аналізі соціально-політичних та ідеологічних проблем суспільства.

Особистий внесок здобувача у статті, опублікованій у співавторстві полягає у визначенні внеску української діаспори у дослідження ролі української інтелігенції.

Загальний обсяг публікації, надрукованої у співавторстві становить 0,5 авт. арк. (особистий внесок здобувача – 0,3 авт. арк.).

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї та окремі положення дисертаційного дослідження пройшли апробацію на кафедрі міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та викладені у виступах на міжнародній науковій конференції «Архітектурний ансамбль Резиденція митрополитів Буковини і Далмації – перлина європейської культури: історія і сучасність» (Чернівці, 2008), Всеукраїнській науково-теоретичній конференції – XX Харківські політологічні читання (Харків, 2008), VI міжнародній конференції «Кайндлівські читання» (Чернівці, 2011), II міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи» (Чернівці, 2012); VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Модернізація політичної системи сучасної України: Стан і перспективи розвитку» (Луганськ, 2012).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження висвітлені у десяти наукових публікаціях, шість з яких опубліковані у наукових фахових виданнях з політичних наук.

Структура дисертації. Структура роботи відповідає основним завданням дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел

(362 позиції). Загальний обсяг дисертації становить 208 сторінок, з яких 182 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, її зв'язок із науковими програмами, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт і предмет наукового пошуку, методи дослідження, розкрито наукову новизну дослідницької роботи, методологічні засади, теоретичне і практичне значення роботи, представлено апробацію результатів і структуру дослідження.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні основи дослідження»** здійснено аналіз теоретичних і методологічних засад дослідження, окреслено сучасні інтерпретації поняття інтелігенція, визначено джерельне забезпечення проблематики дисертаційного дослідження.

У підрозділі 1.1. *«Методологічні принципи вивчення ролі інтелігенції в політичному процесі»* проаналізовано і узагальнено провідні теоретичні підходи щодо визначення та з'ясування сутності поняття інтелігенція, відображені у дослідженнях істориків, соціологів, культурологів, політологів. Доведено, що термін «інтелігенція» й донині залишається головним предметом дискусій серед інтелігентознавців, зокрема щодо його походження, етимології, смислової інтерпретації тощо. На відміну від поширеного у гуманітарному комплексі наукового знання твердження, що вперше термін «інтелігенція» вжив письменник П. Боборикін і, отже, інтелігенція є суто російським феноменом, ми підтримуємо наукову позицію згідно з якою дослідження сутності інтелігенції розпочалося ще в античні часи, коли це поняття вживалося для характеристики людської саморефлексії. Певної концептуалізації зазначений термін набув у системах поглядів Ф. Шеллінга, В. Гумбольта, Ф. Гізо, Г. Гегеля, Е. Канта, К. Маркса, які розуміли інтелігентність як властивість свідомості, що осягає світ, а також – як особливий стан «теоретичного духу», що досяг свого самоусвідомлення. Проаналізовано смислові інтерпретації поняття «інтелігенція» в суспільно-політичному дискурсі: «передові люди, які віддавали свої здібності на служіння суспільству» (Р. Мамедов); «суспільно мисляча, озброєна знаннями, відстоює інтереси країни і народу» (С. Єлпатьєвський); «виконує посередницьку функцію, обслуговуючи еліти і продуцентів» (В. Липинський, І. Лисяк-Рудницький).

Встановлено, що відповідно до ідеології КПРС у радянському суспільствознавстві окреслено специфічне місце інтелігенції в соціальній структурі суспільства, з'явилося нове визначення «радянська інтелігенція». Тому, науковці пострадянської доби одержали у спадок вузький підхід, в основу якого покладене класове трактування терміну «інтелігенція». Однак сьогодні існує більше трьохсот визначень поняття «інтелігенція».

Обґрунтовано, що на даний час до визначення поняття «інтелігенція» можна застосувати декілька методологічних підходів, а саме: соціально-функціональний; морально-етичний; комплексний міждисциплінарний. Згідно з третім методологічним підходом, інтелігенція – це соціокультурна спільнота, представники якої відрізняються високим освітнім рівнем і творчим ставленням до професійної та громадської діяльності, спрямованої на виробництво і збереження досягнень культури і загальнолюдських цінностей, володіють особливими психологічними рисами і позитивними морально-етичними якостями, відіграють суттєву роль у політичному розвитку суспільства. У рамках третього підходу варто виокремити культурно-семіотичний, що апелює до внутрішньої позиції самих учасників політичного процесу. Доведено, що до найбільш вагомих понять, що циркулюють у дискурсі інтелігенції, на наш погляд, слід віднести категоріальну тріаду «інтелігенція – влада – народ», де закладена ключова роль, яку відіграють інтелігенти у суспільстві.

Встановлено, що для дослідження характеру і ступеня впливу інтелігенції на суспільство, заслуговує на увагу концепція «спускання зразка», яка передбачає, що групи і особи з високим соціальним статусом «спускають» у репродуктивне середовище, а, пізніше, у широкі маси зразки поведінки, смаків і думок. Отже, інтелігенцію можна розглядати як елітарну групу, наділену достатнім авторитетом, що дозволяє усім членам суспільства підхоплювати ідеї, судження, погляди, вироблені цією групою.

У підрозділі 1.2. *«Джерельна база дослідження»* проаналізований масив архівних і опублікованих джерел. Вивчення окресленої проблеми зумовило використання різнопланових джерел, що умовно можна поділити на декілька груп: архівні матеріали; збірники документів, в яких опубліковано різноманітні нормативні акти, розпорядження, накази, звіти, матеріали з'їздів, конференцій; монографії і статті у журналах та збірниках статей; періодика, публіцистичні твори, мемуари; інтернет-джерела; література довідкового характеру: енциклопедії, тлумачні словники.

Більшість неопублікованих джерел, використаних автором, зосереджені у центральних архівах, зокрема, у Російському державному архіві соціально-політичної історії (РДАСПІ), Центральному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Виявлені в них документи – урядові розпорядження, різноманітні інструкції, рекомендації, постанови й стенограми нарад, засідань радянських і партійних органів тодішнього союзного і республіканського керівництва, стенограми зборів творчих спілок, матеріали зустрічей інтелігенції з керівниками партії і уряду, в яких виокремлено політологічну складову, дозволяють простежити еволюцію політичних поглядів інтелігенції в суспільному житті радянської держави у період певної лібералізації, спричиненої смертю Сталіна. Їх детальний аналіз

дозволяє стверджувати, що політична верхівка, з одного боку, вбачала в інтелігенції опозиційну режимові групу, а, з другого, – розглядала інтелігенцію як союзника у процесі модернізації країни. Історія Радянського Союзу насичена різноманітними подіями, що зумовлювали неоднозначне ставлення партійної верхівки до інтелігенції – від суворих репресій до її підтримки. Не варто забувати, що публічні виступи її представників на зборах і у пресі в умовах цензурних обмежень, звісно, лише частково відображали увесь спектр думок і настроїв інтелігенції, тим більше, що стенограми зборів і нарад переважно коригувалися. Безпосередня реакція інтелігенції на суспільно-політичні події, її ставлення до тих чи інших керівників, що проявлялося у приватних розмовах, у джерелах не фіксувалося. Зведення ж органів держбезпеки щодо настроїв інтелігенції лише частково віддзеркалювали те, що відбувалося у дійсності.

Найбільш важливі постанови вищого партійного керівництва з питань літератури і мистецтва, документи ідеологічних комісій сконцентровані у різноманітних збірниках документів і матеріалів.

Важливою групою джерел є праці, в яких викладені теорії і погляди науковців, що покладені в основу теоретико-концептуальної бази даної роботи. Теоретичні і практичні аспекти дослідження ролі інтелігенції у політичних процесах досліджують західні науковці Ф. Бьорлінг, М. Вебер, А. Грамши, О. Гоулднер, М. Джилас, І. Зелень, Д. Конрад, К. Манхейм, К. Поппер, К. Фармер та російські дослідники Г. Ашин, А. Арнольдов, Г. Будник, В. Дмитрієвський, А. Корупаєв, С. Ковальова, В. Малиновский, Р. Мамедов, В. Мсметов, К. Соколов та ін.

У сучасній вітчизняній політичній науці характеристиці політичного режиму приділено увагу у працях І. Бідзюри, С. Рябова, Ф. Рудича Г. Щедрової, Б. .Ярошa, окремі аспекти ролі інтелігенції в суспільно-політичному дискурсі досліджували Б. Андрусишин, В. Андрущенко, Т. Андрущенко, О. Антонюк, В. Бех, О. Бабкіна, В. Бабкін, Р. Балабан, І. Варзар, К. Ващенко, В. Горбатенко, М. Головатий, М. Дмитренко, Г. .Зеленько, О. Картунов, В. Корнієнко, І. Кресіна, А. Круглашов, О. Новакова, Н. Ротар, В. Савельєв, С. Телешун, В. Фісанов, М. Шульга, Ю. Шайгородський. Місце української інтелігенції як носія демократичних політичних цінностей знайшло відображення у роботах В. Барана, В. Даниленка, Г. Касьянова, С. Кульчицького, Ю. Курносова, В. Литвина та ін.

Дослідження відносин інтелігенції і влади в окреслений період спиралося на науковий доробок російських дослідників Ю. Аксютина, Л. Алексеєвої, К. Барбакової, А. Богданової, М. Бурлацкого, М. Зезіної, О. Зубкової, П. Капіци, Г. Костирченка В. Лакшина, В. Мансурова, Л. Опенкина, А. Пижикова, та українських науковців О. Бажана, Ю. Данилюка, І. Винниченка, Ю. Ганжурова, Ю. Зайцева, А. Русначенка, Ю. Шаповала та ін.

Важливим джерелом до вивчення проблеми є численні спогади М. Хрущова, П. Шелеста, О. Аджубея, Г. Арбатова, Б. Бажанова та ін. Особливе значення для дослідження мають джерела особистого походження, насамперед спогади М. Хрущова, єдині свого роду мемуари керівника партії і держави, який активно, хоча й не завжди вдало, втручався у діяльність інтелігенції. Не можна оминути увагою й твори письменників і поетів досліджуваного періоду як визнаних офіційною владою, так і тих, що знаходили читача шляхом «самвидаву».

Аналіз стану джерельної бази дослідження і прагнення автора активізувати дискурс щодо комплексного дослідження ролі інтелігенції в суспільно-політичних процесах в рамках соціально-гуманітарних наук зумовили вибір теми та визначили мету і завдання пропонованого дослідження.

У другому розділі **«Місце інтелігенції у процесі десталінізації політичного режиму в СРСР»** визначено та проаналізовано особливості суспільно-політичних процесів повоєнного періоду, що призвели до політизації статусу інтелігенції та вплинули на відносини влади і інтелігенції, віддзеркалюючи внутрішні протиріччя політичного режиму.

У підрозділі 2.1. *«Особливості суспільно-політичних процесів у другій половині 40-х – на початку 50-х років XX ст.»* виявлено, що стратегічний курс державно-партійного керівництва полягав у зміцненні сталінського режиму, закладеного у 30-ті роки, за допомогою однопартійності, нетерпимості до інакомислення, плюралізму думок, постійного тиску на всі сфери культури, застосування насилля та репресій, насамперед проти інтелігенції.

На основі дослідження принципів діяльності влади обґрунтовано, що основне завдання радянської влади у процесі формування нової інтелігенції полягало у її повному одержавленні, що зумовило прийняття впродовж 1946-1951 років дванадцяти найбільш значних за своїм характером постанов з ідеологічних питань, в яких закладалися підвалини подальшого наступу на інтелігенцію. Доведено, що тотальний страх у вищих щаблях влади викликала інтелігенція України, насамперед національно свідома інтелігенція західноукраїнського регіону, яка у повоєнний період найбільше постраждала в результаті репресивних дій сталінського керівництва.

Дослідження процесу зміни тактики радянської влади щодо інтелігенції - від її масового фізичного знищення - до залякування та цілеспрямований ідеологічний диктат, дозволили обґрунтувати тезу, що політика одержавлення і тотальної ідеологізації інтелігенції супроводжувалася денаціоналізацією останньої, суттєвим елементом якої було розбалансування її професійної структури. Сталінська теорія «зближення та злиття націй» знеособлювала національні культуру, традиції, мову.

У підрозділі 2.2. *«Відносини влада – інтелігенція як віддзеркалення внутрішніх протиріч політичного режиму»* розкриваються відносини

інтелігенції і влади крізь призму внутрішніх протиріч політичного режиму, що пронизували усі сфери суспільного життя. Доведено, що відразу після смерті Сталіна в суспільно-політичному житті СРСР окреслилася якісно нова тенденція - потяг до «колективного керівництва», проте елементи сталінського минулого продовжували домінувати у політичній практиці і суспільній свідомості. Розпочався тривалий і складний поворот у розвитку радянського тоталітаризму, що супроводжувався зміною окремих суттєвих ознак зазначеного режиму, який продовжував функціонувати. Натомість, відсутність чіткої політичної лінії, закулісне маневрування, вакуум на місці харизматичного лідера підривали авторитет влади. Вижити, утвердитися, піднятися по кар'єрній драбині мали змогу не найкращі, нерідко інтелектуально досить обмежені, політики, що було безпосереднім наслідком недосконалої кадрової політики. Саме тому, замість використання творчої енергії інтелігенції у проведенні назрілих у суспільно-політичному житті перетворень, її спроби соціально самоствердитися та бути ідеологічно нейтральною, наштовхувалися на запізнілі реформи влади і охоронні заходи з боку партійного керівництва.

У підрозділі 2.3. *«Політизація статусу інтелігенції в період десталінізації»* досліджується процес політизації інтелігенції, що відбувався на фоні внутрішньої боротьби у владних структурах. На підставі аналізу низки спогадів відомих науковців і представників творчих професій встановлено, що посилення залежності інтелігенції від зовнішніх обставин, втручання партійних функціонерів у справу науки і мистецтва нерідко зумовлювало трагічно суперечливе становище інтелігенції у суспільстві: з одного боку, – високі гонорари, пільги, офіційні відзнаки, премії, звання тощо, з другого, – максимальна ступінь творчої несвободи, зобов'язання щодо дотримання певних естетичних та ідеологічних канонів, жорсткий адміністративний контроль за творчістю.

Незважаючи на тенденцію поступового відмежування влади від сталінсько-ждановських методів управління інтелігенцією, започатковувалася хвиля різноманітних звинувачень, зокрема «за грубі політичні порушення». Водночас актуалізувалася значимість творчих спілок, що слугували суттєвим елементом радянської системи управління культурою. Якщо у попередні роки будь-які рішення приймалися кулуарно без запрошення представників інтелігенції і публікувалися від імені ЦК, то тепер партійні керівники діяли від імені і руками різноманітних організацій і творчих спілок.

Аналіз матеріалів західної преси дозволив встановити, що на еволюцію партійної лінії щодо інтелігенції суттєво впливав міжнародний чинник. Відгуки західної преси нерідко підштовхували радянських керівників до рішучого спротиву. Водночас усвідомлюючи, що розширення культурного обміну збільшує ймовірність лібералізації

суспільно-політичних поглядів радянської інтелігенції, владні структури, в межах можливого, намагалися діяти досить обережно.

У третьому розділі **«Процес оновлення та особливості функціонування механізмів політичного контролю за діяльністю інтелігенції в СРСР»** з'ясовується еволюція функціонування механізмів політичного контролю за інтелігенцією, виходячи зі статусу її політизації.

У підрозділі 3.1. *«Оновлення механізмів інтеграції інтелігенції у забезпеченні функціонування політичного режиму М. Хрущова»* окреслено специфічні риси за допомогою яких здійснювалася інтеграція інтелігенції у забезпеченні практичної реалізації політичної лінії Хрущова, імпульс якій дав XX з'їзд КПРС. Доведено, що рішення з'їзду і доповідь Хрущова «Про культ особи Сталіна та його наслідки» заохотили радянську інтелігенцію не лише до суспільно-політичної діяльності, й втілення у життя нового курсу партії. Водночас, зазначено, що незважаючи на певне пробудження, не вся інтелігенція була готова до цього.

Виходячи з того, що XX з'їзд КПРС породив у суспільстві почуття розгубленості, нерозуміння того, що відбувається, загострив конфлікт поколінь, поклав початок необ'єктивному аналізу того, що відбувалося в країні у попередній період, обґрунтовано, що більшість пересічних громадян вважали, що критика Хрущовим Сталіна – перший крок до знищення всевладдя партійно-державної бюрократії. І хоча Хрущов суттєво змінив партійний апарат країни, він не планував такої демократизації, якої бажала інтелігенція, адже переважна більшість її представників сприйняли десталінізацію як початок широкої демократизації не лише партії, а й країни в цілому. Констатовано, що саме інтелігенція усвідомлювала серйозність ситуації, яка склалася в країні внаслідок розвінчання культу особи.

Підрозділ 3.2. *«Трансформація механізмів контролю за політичною діяльністю інтелігенції»* присвячений дослідженню процесу удосконалення механізмів політичного контролю за діяльністю інтелігенції. З'ясовано, що у 1958 р. на фоні загострення відносин інтелігенції і влади, почала функціонувати Комісія з питань ідеології, культури та міжнародних партійних зв'язків ЦК КПРС, згодом реорганізована в Ідеологічну комісію ЦК КПРС. Завдання комісій полягало як в культурно-політичному управлінні інтелігенцією «зверху» (різноманітні вказівки, рекомендації, контроль, виправлення), так і в аналізі висловлювань інтелігенції «знизу». В них представники інтелігенції нерідко оприлюднювали свої суб'єктивні оцінки чи креативні судження, що, переважно, не відповідали, встановленим «зверху», нормам.

Більшість документів зазначених комісій, що друкувалися під грифом «таємно» або ж «цілком таємно» віддзеркалювали їх вплив на діяльність і зміни в структурі державних установ і громадських організацій та безпосереднє ставлення влади до інтелігенції. Доведено, що комісії

здійснювали як прямий, так і опосередкований контроль, насамперед у царині політичної цензури. Обґрунтовано, що своєрідним механізмом контролю слугували й творчі спілки, основне завдання яких – втілення у життя чіткої культурно-політичної лінії.

Четвертий розділ **«Особливості моделі протестної політичної участі інтелігенції в умовах тоталітарного/авторитарного політичного режиму»** присвячений еволюції базової форми протестної політичної участі інтелігенції: від морального неприйняття радянських порядків - до політичної боротьби інтелігенції з владою шляхом утворення неформальних організацій.

У підрозділі 4.1. *«Еволюція базової форми протестної політичної участі інтелігенції»* досліджено визрівання в середовищі інтелігенції незадоволення керівною і спрямовуючою роллю Комуністичної партії, адже інтелігенція все частіше виходила за вузькі рамки офіційно дозволеної правди та виносила на громадське обговорення теми сталінських злочинів, життя сучасного суспільства, моральні проблеми тощо.

Доведено, що порушення стильового вакууму завдяки знайомству з сучасними тенденціями капіталістичного світу (Всесвітній фестиваль молоді в Москві влітку 1957 р., переклади творів Е. Хемінгуея, Ж.-П. Сартра, А. Камю, виставки класиків зарубіжного мистецтва XX ст., тижні кінематографа Франції, Англії, Японії) спричинило поширення дискусій в мистецьких і літературних колах, насамперед серед молоді, виникнення Клубів творчої молоді – те, що згодом стало невід'ємним символом 1960-х років.

На прикладі «Справи Пастернака» окреслено межі десталінізації: перша – ставлення влади до представників інтелігенції, яким пред'являлася низка звинувачень на зразок: антирадянщина, презирливе ставлення до радянського народу, ганебне схиляння перед Заходом та ін., друга – діяльність інтелігенції в цілому. Доведено, що зазначена справа зумовила серйозну кризу у свідомості інтелігенції, що виявилася у нездатності інтелігенції відкрито протистояти тиску влади.

У підрозділі 4.2. *«Інакомислення як механізм політичного протесту інтелігенції»* доведено, що протестна політична участь інтелігенції - складний соціальний феномен, який включав різні форми непокори. В СРСР інтелігенція сформувала і реалізувала три форми протестної політичної участі: антисталінську, ліберальну і дисидентську, характерні для інтелігенції як соціальної групи.

Встановлено, що опозиційний рух в СРСР не був однорідним. Так, в Україні дисидентство сформувалося під впливом двох взаємопов'язаних чинників, а саме: загальносоюзного – обмежена лібералізація політичного режиму та, власне, українського – поразка масового національного руху в західноукраїнському регіоні, що окреслила безперспективність збройних методів боротьби у тоталітарній державі.

Аналіз самвидавчої літератури дає підстави стверджувати, що в умовах жорсткої політичної цензури на будь-яке оприлюднення позацензурної літератури, різноманітних заяв, петицій, листів активних учасників національного руху накладалося табу. Єдиним каналом розповсюдження залишався «самвидав» – непідконтрольний засіб поширення об'єктивної інформації.

Обґрунтовано, що зміни в системі функціонування влади зумовили використання опозиційною інтелігенцією конвенційних форм політичної участі, які не суперечили радянській Конституції. Основним джерелом протестної моделі політичної участі інтелігенції в суспільному житті радянської держави було інакомислення, яке на рівні політичної культури радянського суспільства формувало окремий сегмент політичних цінностей, установок, орієнтацій та моделей політичної участі.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, зумовлене необхідністю вивчення ролі, яку відігравали різні соціальні групи у політичному процесі. Дослідження ролі інтелігенції в оновленні політичного режиму в період хрущовської «відлиги» дозволило сформулювати ряд **висновків** методологічного, концептуального та науково-практичного спрямування.

1. Специфіка методологічних принципів дослідження ролі інтелігенції в політичному процесі визначається сформованою поліваріативністю розуміння її сутності та ролі в політичному процесі. Дослідження політичних процесів не вичерпується методами лінійного аналізу, оскільки нелінійність є базовим принципом перебігу усіх динамічних соціально-політичних процесів. Відповідно, політологічне дослідження такого інтегративного суб'єкта суспільно-політичного життя як інтелігенція, не може бути продуктивним, якщо з наукового дискурсу виключити ключові моменти постмодерністського розуміння реальності. У світлі цієї методології будь-яке явище реальності сприймається як продукт часу і випадку. Інтелігенція крізь призму зазначеної методології вбачається, насамперед як культурна самоідентифікація особистості, з певними життєвими стратегіями, вона проростає специфічними засобами між усіма соціальними стратами, групами і індивідуумами соціуму, впливає на масу індивідуальних і колективних агентів політичного поля. Політологічне дослідження інтелігенції здійснюється на рівні загального (як світового феномену), особливого (як історико-культурного явища) та одиничного (як наявності якостей інтелігентності у конкретної людини чи групи людей). Крім того, некоректним є механічне перенесення ідеалізованого образу інтелігента XIX ст. на сучасне суспільство, більше того завжди необхідно конкретизувати, про яку саме інтелігенцію йдеться.

2. Аналіз суспільно-політичних процесів у повоєнний період дав змогу виокремити особливості подальшого зміцнення тоталітарного режиму у загальносоюзному контексті. В свою чергу, сталінізація визначила курс на

посилення класового підходу і повністю закріпила «соціалістичний реалізм» як ідеологічний орієнтир в діяльності інтелігенції. Репресивні дії радянського режиму, що з новою силою розгорнулися в Україні, зачепили, насамперед, найбільш освічену і національно свідому верству суспільства – інтелігенцію. Політика влади зумовлювала, з одного боку, політичну недовіру до інтелігенції, а, з другого, – ідеологічне «перевиховання» останньої шляхом проведення різноманітних систематичних кампаній: від залякування – до своєрідної «купівлі» інтелігенції. Владні структури прагнули сформувати «слухняне суспільство», найбільш яскраві представники якого – інтелігенція - виступили ініціаторами у виникненні передумов щодо пошуку шляхів політичного реформування країни.

3. Дослідження процесу політизації статусу інтелігенції під час десталінізації дозволило встановити, що радянський період в цілому характеризувався досить непростими і нестабільними відносинами влади і інтелігенції, на які суттєво впливали соціальні характеристики інтелігенції, тип політичного режиму та конкретні політичні ситуації, що актуалізували увагу влади до суспільно-політичної позиції інтелігенції. Друга половина 1940-1950-ті роки були найбільш сприятливими для радянської інтелігенції, адже в системі суспільно-політичних відносин вона багато в чому наблизилася до свого дореволюційного статусу, що стало важливим чинником її перетворення з опозиціонера на прихильника режиму. Водночас, саме дореволюційна частина інтелігенції більш схвально сприйняла поворот влади до великодержавності, ніж сформована в 1920-х рр. радянська інтелігенція, вихована в традиціях інтернаціоналізму. Саме тому з початком холодної війни, схильні внаслідок свого інтернаціоналізму до західних впливів, нові інтелектуали стали головною жертвою кампанії боротьби проти космополітизму, що призвело до розколу в лавах нової інтелігенції: одна її частина підтримала антизахідні настрої влади, інша ж - не сприйняла звернення до російських національних цінностей і перетворилася на опозиційну режимові суспільно-політичну силу.

Викриття «культу особи» якщо й призвело до певної переоцінки цінностей, в цілому ж мало що змінило у перспективах інтелігенції. Постійні втручання М. Хрущова, некомпетентні за характером й грубі за формою у справи культури, дискусії навколо ролі інтелігенції чітко визначили межі лібералізації у відносинах між владою і інтелігенцією та викликали серйозну кризу у свідомості радянських інтелектуалів, які зрозуміли, що вони неспроможні відкрито протистояти владі. Інтелігенція змушена була знову пристосовуватися до нового ідеологічного курсу.

4. Дослідження процесів оновлення політичної системи СРСР у 1950-1960-ті роки дає змогу простежити особливу роль інтелігенції у процесі її реформування. Проте відносини інтелігенції і влади складалися по-різному. За часів Хрущова не лише придушувалося інтелігентське

вільнодумство, влада відштовхнула від себе інтелігенцію, яка прагнула співробітничати з нею на базі курсу, проголошеного XX з'їздом КПРС. Короткі хвилі відлиги змінювалися похолоданням. Головним результатом невдалих реформ варто вважати шістдесятництво – впливову ідейну течію.

Нове покоління реформаторів намагалося будувати відносини з інтелігенцією по-новому. Спостерігався певний перерозподіл функцій у системі керівництва літературою і мистецтвом. Модернізація системи управління відбувалася за двома взаємопов'язаними напрямами: з одного боку, розширення самостійності творчих організацій, а, з іншого, підвищення ролі останніх у втіленні у життя партійної лінії. Поступово функції ідеологічного контролю партійні органи все більше покладали на інтелігенцію.

5. Вивчення процесу трансформації механізмів контролю за політичною діяльністю інтелігенції дозволило констатувати, що створення радянської системи політичного контролю відбувалося на тлі втоми суспільства від політичних, військових і економічних катаклізмів та фактичної готовності масової свідомості до введення жорстких форм управління з метою дотримання порядку. Політичний контроль, будучи іманентною характеристикою будь-якої держави, є комплексом заходів влади, спрямованим на формування світогляду і поведінки основної маси населення на основі діючих ідеологічних канонів та припинення будь-якої діяльності, що несе загрозу існуючому політичному режиму задля створення гомогенного, легкокерованого суспільства. Контроль за політичною діяльністю інтелігенції здійснювався як в інституційних формах (управління університетами та академічними інститутами, дозоване фінансування окремих наукових напрямів), так і позаінституційних (репресії, ідеологічний тиск, заохочення, неформальний контроль наукового співтовариства, обмеження суспільно-політичної діяльності інтелігенції). Ідеологічні кампанії щодо інтелігенції виступали позаінституційною формою контролю, адже вони не визначалися законодавством, а їх проведення не виступало обов'язковою функцією закладів освіти, науки й культури. Проте, саме ці установи завжди потенційно були готовими до проведення публічно-ідеологічних процесів проти інтелігенції. На нашу думку, їх готовність до публічних процесів, в межах яких здійснювалася професійна діяльність інтелігенції, визначалася репресіями 1920–1930-х років, що сформували своєрідну психологічну готовність до репресивних кампаній, сприйняття їх як жахливої, проте невід'ємної і, тому звичної, частини соціальної та політичної дійсності.

6. Досліджуючи процес еволюції базової форми протестної політичної участі інтелігенції було встановлено, що особливості її використання у змісті радянського політичного дискурсу, зумовлені концентрацією протестних політичних орієнтацій переважно в середовищі інтелігенції та

фактичним поступовим нівелюванням статусу інтелігенції як суспільно значимої страти. Зміст еволюції базової моделі протестної політичної участі інтелігенції полягає у відмові останньої від її публічного використання як політичного ресурсу влади у кризових ситуаціях та у процесі організації «всенародної» підтримки, необхідних режимові, політичних рішень і проектів. Згодом це призводить до втрати інтелігенцією фактичної політичної суб'єктності та поширює в суспільстві скептицизм щодо політичного опонування до влади.

7. Характеризуючи інакомислення як джерело протестної моделі політичної участі інтелігенції було встановлено, що в середовищі інтелігенції переважають горизонтальні зв'язки, водночас ієрархія виявляється лише в мережевих структурах суспільства при реалізації відносин управління. Суспільно-політична діяльність інтелігенції має ідеократичний характер, отже її влада полягає в інформаційних кодах на основі яких суспільство організовує свої інституції, а люди вибудовують свої життєві орієнтири. Об'єктом такої влади для інтелігенції є розум людей, а засобом – інформаційна боротьба за культурні коди і кодекси, які формують дії людини в цілому та в структурах влади, зокрема. Встановлено, що в стратегії суспільно-політичної діяльності інтелігенції сконцентровано виражається політична культура конкретного суспільства. Водночас, інтелігенція є потенційним носієм потужних протестних настроїв, що формуються в межах її внутрішньогрупового дискурсу та є відповіддю на політичні дії влади. Отже, цінності, які поширювала частина радянської інтелігенції, випереджали політичний час та детермінували трансформацію політичної системи радянського суспільства в кінці 80-х рр. XX ст.

Встановлено, що реалізація інтелігенцією протестної моделі політичної участі у формі дисидентства зафіксувала неможливість формування ефективної протестної моделі політичної участі на рівні однієї суспільної страти, навіть такої освіченої як інтелігенція. Залежність ефективності протестних виступів інтелігенції від ідеології політичного режиму визначалася характером державних програм і конкретних інтересів радянської влади.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Марусик К. О. Рамон Гнатишин – визначна особа української етнічної групи Канади [Текст] / К. О. Марусик, В. Ю. Макар // Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2010. – Вип. 514–515. – С. 211–214.

2. Марусик К. О. Діяльність апарату ЦК КПРС як відображення корпоративних відносин у політичній системі СРСР [Текст] / К. О. Марусик //

Панорама політичних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : РДГУ, 2011. – Вип. 5–6. – С. 101–108.

3. Марусик К. О. Ідеологічне спрямування літературно-мистецької атмосфери часів хрущовської відлиги [Текст] / К. О. Марусик // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки : економіка, політологія, історія. – 2011. – № 1 (126). – С. 127–139.

4. Марусик К.О. Ідеологічні комісії ЦК КПРС (1958-1964 рр.) як механізм тоталітарного контролю за інтелігенцією [Текст] / К.О. Марусик // Держава і право. Збірник наукових статей. – Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. - Випуск 51. – С. 778–784.

5. Марусик К. О. Історико-політичні аспекти модернізації типу вождистського лідерства в умовах кризи радянської партійно-бюрократичної системи правління [Текст] / К. О. Марусик // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / відп. ред. О. В. Бабкіна. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Випуск 8.– С. 61–67.

6. Марусик К. О. Трансформація культу влади у політичній системі СРСР [Текст] / К. О. Марусик // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Збірник наукових праць. – Харків : Право, 2012. – № 4(14) – С. 215–224.

Матеріали наукових конференцій

7. Марусик К.О. Екологічна складова демократизації політичної культури [Текст] / К. О. Марусик // XX Харківські політологічні читання : Матеріалами Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. – Харків : Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2008. – С.228–230.

8. Марусик К.О. Корпоративні відносини в політичній системі СРСР [Текст] / К. О. Марусик // Наука і освіта. Крок у майбутнє : Матеріали VI міжнародної конференції «Кайндлівські читання». – Чернівці, 29 квітня 2011 р. – Чернівці – Вижниця, 2011. – С. 328–332.

9. Марусик К. О. Політичні міфи в СРСР [Текст] / К. О. Марусик // Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи : Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів, Чернівці, 1 березня 2012 р. – Чернівці : Букрек, 2012. – С. 265–268.

10. Марусик К. О. Роль еліти в актуалізації процесів політичної модернізації [Текст] / К. О. Марусик // Модернізація політичної системи сучасної України : Стан і перспективи розвитку : Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Луганськ, 2012. – С.77–79.

АНОТАЦІЇ

Марусик К. О. Роль інтелігенції в оновленні політичного режиму в період хрущовської «відлиги». – Рукопис (208 с.)

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2013.

У дисертації здійснено комплексне політологічне дослідження ролі і функцій інтелігенції у процесі оновлення політичного режиму в СРСР у період десталінізації.

Систематизовано основні теоретико-методологічні підходи до вивчення ролі інтелігенції у політичному процесі. Охарактеризовано відносини інтелігенції і влади як віддзеркалення внутрішніх протиріч політичного режиму та окреслена політизація статусу інтелігенції. Простежена трансформація механізмів контролю за політичною діяльністю інтелігенції та обґрунтовано, що контроль за суспільно-політичною діяльністю інтелігенції здійснювався як в інституційних, так і позаінституційних формах, серед яких найчастіше використовувалася форма ідеологічних кампаній. Доведено, що інтелігенція, в силу властивої їй внутрішньої суперечливості, є найбільш потенційним носієм потужних протестних настроїв. Встановлено, що особливості використання протестної моделі політичної участі інтелігенції визначалися змістом радянського політичного дискурсу, концентрацією протестних політичних орієнтацій переважно в середовищі інтелігенції та фактичним поступовим нівелюванням статусу інтелігенції як суспільно значимої верстви. Досвід використання протестних форм політичної участі засвідчив, що за потреби протестний потенціал інтелігенції можна вкладати в рамки сценарію, спроектованого відповідно до інтересів та цілей влади.

Ключові слова: інтелігенція, політичний режим, хрущовська «відлига», десталінізація, XX з'їзд КПРС, протестна модель.

Марусик К.А. Роль интеллигенции в обновлении политического режима в период хрущевской «оттепели». – Рукопись (208 с.)

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2013.

Диссертация посвящена комплексному политологическому исследованию роли и функций интеллигенции в процессах обновления политического режима в СССР в период десталинизации. В работе систематизированы основные теоретические подходы к исследованию предмета диссертации в зарубежной и отечественной научной мысли,

определены методологические принципы изучения роли интеллигенции в политическом процессе. Анализ особенностей общественно-политического процесса в послевоенный период дал возможность проследить эволюцию процесса политизации статуса интеллигенции и раскрыть характер интеграции интеллигенции в обеспечении функционирования политического режима Хрущева. Обосновано, что контроль за общественно-политической деятельностью интеллигенции в исследуемый период осуществлялся как на уровне институций, так и вне институций, одна из его разновидностей – идеологические кампании. В системе советского политического управления идеологические кампании против интеллигенции носили: неофициальный характер, который объединялся с официальными последствиями для интеллигенции; нерегулярный характер – инициирование режимом очередной идеологической кампании, которая была совершенно неожиданной для современников; массовый характер, который обеспечивался мобилизацией всего научного сообщества; тенденцию перманентной смены роли между «гонителями» и «преследуемыми»; обязательное создание образа врага, который использовался политическим режимом как инструмент уничтожения или запугивания врагов и неугодных режиму представителей интеллигенции и как каждодневный инструмент политического контроля и управления народом через манипулирование интеллигенцией. Доказано, что интеллигенция, наделенная внутренней противоречивостью, является потенциальным носителем протестных настроений. Учитывался тот факт, что ценности, которые распространяла часть интеллигенции, опережали политическое время, и, соответственно, выступали детерминаторами трансформации политической культуры и политической системы советского общества. В работе подчеркивается, что особенности использования протестной модели политического участия интеллигенции определяются содержанием советского политического дискурса, концентрацией протестных политических ориентаций преимущественно в среде интеллигенции и фактическим нивелированием статуса интеллигенции как общественно-значимой силы. Определено, что реализация интеллигенцией протестной модели политического участия в форме диссидентского движения зафиксировала, во-первых, невозможность формирования эффективной протестной модели политического участия на уровне одной общественной группы; во-вторых, продемонстрировала зависимость эффективности протестных выступлений от идеологии политического режима; в-третьих, опыт использования протестных форм политического участия, приобретенный интеллигенцией в диссидентском движении, доказал, что власть достаточно умело, в случае необходимости, использовала протестный потенциал интеллигенции в тех или иных политических сценариях, которые наиболее отвечали интересам и целям правящих кругов. Выдвинуты идеи о конструктивной роли интеллигенции как катализатора общественных протестных настроений в условиях

недемократического политического режима. Приведены положения современной политической науки о необходимости использования в исследованиях, касающихся интеллигенции постмодернистского понимания политической реальности, когда почти каждое значимое явление реальности воспринимается в качестве определенного общественного феномена, который является продуктом времени и случайности.

Ключевые слова: интеллигенция, политический режим, хрущевская «оттепель», десталинизация, XX съезд КПСС, протестная модель.

Marusyk K. O. The role of intelligentsia in the renewal of the political regime during Khrushchev thaw. – Manuscript (208 p.)

Thesis for obtaining a scientific degree of the «Kandydat Nauk» (PhD, Political Science) on specialty 23.00.02 – Political Institutes and Processes. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2013.

The dissertation is devoted to the complex politological research on the role and functions of the intelligentsia in the process of renewal of the political regime in the USSR during the period of de-Stalinization .

The basic theoretical and methodological approaches to the study of the role of intellectuals in the political process aresystematized. Inthesis characterized the relationship of intellectuals and power as a reflection of the internal contradictions of the political regime and outlined the status of the politicization of intellectuals. The transformation mechanisms of control over political activities of intellectuals is observed. It was proved that control of social and political activities ofintellectuals realized both in institutional and non-institutional forms, among which the most used form of ideological campaigns. It is shown that the intelligentsia, because of its inherent internal contradictions, is the most powerful potential carrier of dissent. It is established that particular use protestmodel of political participation intellectuals defined the meaning of the Soviet political discourse, the concentration of political protest orientations mainly among intellectuals and gradual leveling of the actual status of the intelligentsia as a socially meaningful groups . Experiences protest forms of political participation shows that the needs of protest potential intelligence can put into the framework of the scenario, designed according to the interests and objectives of the government.

Key words: intelligentsia, political regime, Khrushchev thaw, de-Stalinization, the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union, protest model.

НБ НПУ

100202539

Підписано до друку 23.09.2013. Формат 60 х 84/16.
Папір офсетний. Друк різографічний. Ум.-друк. арк. 0,9.
Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 100. Зам. А-031п.
Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету
58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №891 від 08.04.2002 р.